

Merete Bo Thomsen

Anders Nielsen og Landbrugsrådet af 30. august 1915

Efter 90 års virke er Landbrugsrådet netop blevet afløst af »Landbrug og Fødevarer«. Dets egen forgænger, Landbrugsrådet af 30. august 1915, fik en langt kortere levetid. Det blev oprettet, da gårdmandssegmentet under første verdenskrig ønskede øget indflydelse på regeringens omfattende reguleringspolitik. Med formanden for Andelsudvalget, Anders Nielsen, i formandssædet anlagde det imidlertid en sådan linje, at det i løbet af ganske få måneder fik husmandsrepræsentanterne til at udtræde og indenrigsminister Rode til at nedlægge dets hverv. For Anders Nielsen fik det særligt alvorlige konsekvenser, idet både han og Andelsudvalget blev udelukket fra de efterfølgende forhandlinger med regeringen. Denne undersøgelse viser, hvorfor Anders Nielsen handlede, som han gjorde.

Baggrunden

Da første verdenskrig brød ud i 1914, befandt landbruget sig i en økonomisk opgangsperiode. Landmændene var ivrige efter at udnytte markedets gunstige indtjeningsmuligheder og havde – i hvert fald i opgangstider – som et politisk ideal at kunne fungere på det fri markeds præmisser. Krigen skabte imidlertid en række forsyningsproblemer, der krævede politiske indgreb, og den radikale indenrigsminister Ove Rode blev ved lov af 7. august 1914 bemyndiget til at: »træffe foranstaltninger til regulering af prisen på levnedsmidler og varer, derunder mod fuld erstatning at lade staten overtage sådanne levnedsmidler og varer, som det er af betydning for samfundet at have rådighed over.«¹

Han nedsatte straks Den overordentlige Kommission, i daglig tale Prisreguleringskommissionen, til at bistå ham. Den blev sammensat af 11 mænd med grundig indsigt i hovederhvervene. Landbruget blev således repræsenteret af gårdejeren P. Th. Nielsen, folketingsmand for Venstre og næstformand for Fællesforeningen af jyske Landboforeninger, og husmanden Niels Frederiksen, folketingsmand for Det radikale Venstre og formand for De Samvirkende Sjællandske Husmandsforeninger. Allerede dagen før lovens vedtagelse var det første udførselsforbud udstedt – det vedrørte bl.a. foderstoffer, korn, mel og kartofler – og andre indgreb af betydning for landbrugssektoren skulle snart følge efter.

De første indgreb foregik uden store sværds slag. Det var først, da regeringen 31. december 1914 indførte maksimalpris på rug og kort efter også på hvede, at

det kom til egentlige konflikter. Gårdmandslandbruget var stærkt imod og husmændene lige så stærkt for maksimalpriserne, men da regeringen fulgte husmændenes synspunkter, var det gårdmændene, der stod som de forurettede. Vreden rettede sig mod Prisreguleringskommissionen, som afgav indstillingerne til indenrigsministeren, og i sommeren 1915 blev Rode kontaktet af de tre formænd for henholdsvis Landhusholdningsselskabet, De samvirkende danske Landboforeninger og Andelsudvalget, som ønskede en øget repræsentation i kommissionen.

Andelsudvalgets formand hed Anders Nielsen. Han var af gårdmandsslægt og havde som ganske ung i 1882 selv erhvervet Svejstrup Østergaard, en større landbrugsejendom mellem Ry og Skanderborg. I 1885 blev han valgt som

Figur 1. »I 1915 blev jeg Formand for det samme Aar oprettede Landbrugsraad. Raadet opløstes af politiske Grunde.« Noteret af Anders Nielsen i hans levnedsbetelling fra 1907, tilskrevet Ordenskapitlet. Kilde: Harald Stenbæk 1924: Andelsudvalget 1899-1924, s. 37.

formand for Skanderborg Landboforening, og i de følgende år blev han højt placeret i en lang række organisationer inden for landbruget, primært andelsbevægelsen. I 1915 var han således formand for Jysk Andels-Foderstofforretning, Dansk Andels-Gødningsforretning og Dansk Andels-Cementfabrik. Og så havde han endda netop opgivet en mangeårig bestyrelsespost i Landhusholdningsselskabet, næstformandsposten i Foreningen af jyske Landboforeninger, formandsposten i De danske Mejeriers Smørmærkeforening og De danske Mejeriers Fællesorganisation for bedre at kunne varetage opgaven som bestyrelsesformand i Andelsbanken, der netop var indviet i 1914. Foruden opbygningen af de nævnte andelsvirksomheder havde han været førende ved dannelsen af Lurmærket, ligesom han kortvarigt fra 1908 til 1909 var folketingsmand for Venstrereformpartiet.²

Landbrugsrådet af 30. august 1915

De tre formænds henvendelse resulterede i oprettelsen af Landbrugsrådet af 30. august 1915, hvori også husmændene indgik. Anders Nielsen blev rådets formand, og som mangeårig fortaler for en fællesrepræsentation, der kunne hævde landbrugets synspunkter over for regering og rigsdag, måtte det forventes, at han ville arbejde hårdt for at konsolidere det nyoprettede råd. Alligevel gik det lynhurtigt helt galt.

Landbrugsrådet holdt sit første møde 9. september 1915 og blev nedlagt igen 25. februar 1916. Officielt begrundede indenrigsminister Rode opløsningen af rådet med husmandsrepræsentanternes udtræden den 14. januar. Husmændenes begrundelse lød på, at den oprindelige forudsætning for deres indtræden i rådet var bristet. På et efterfølgende fællesmøde mellem de fire hovedorganisationer blev den enlige husmandsrepræsentant, ud af 31 deltagere, R. Jensen-Vandman, afkrævet en forklaring. Han tilføjede ud over de bristede forudsætninger, at han heller ikke havde brudt sig om »den Maade, hvorpaa Forhandlingerne var ført«. I øvrigt var han heller ikke glad for den status, rådet var blevet tillagt, da man gav det eget kontor og sekretær.³

Anders Nielsen fandt ingen af forklaringerne gyldige, men tilbage stod, at det første forsøg på at danne en fællesrepræsentation med direkte politisk indflydelse var faldet til jorden. Da de tre tilbageblevne organisationer lagde op til at fortsætte forhandlingerne med Rode i samlet front, gjorde Rode det klart, at han fremover *kun* ville indkalde repræsentanter for Landhusholdningsselskabet og Landboforeningerne efter behov, hvorimod han ikke – »*indtil videre*« – ønskede at forhandle med Andelsudvalget og Anders Nielsen. Han begrundede afvisningen af specielt Anders Nielsen med, at denne som rådets formand havde negligeret henstillinger fra både Rode og udenrigsminister Scavenius om ikke – uden først at konsultere ministeren – at offentlig-

gøre rådets erklæringer, »særlig med Hensyn til Spørgsmaal, der kunde have udenrigspolitiske konsekvenser, men også om indre Spørgsmaal, saalænge disse var under Behandling.«⁴ Med denne udelukkelse kopierede Rode en tilsvarende beslutning, truffet af Scavenius med baggrund i Federspiel-sagen. Her havde Anders Nielsen – efter Scavenius' opfattelse – gennem egenrådige og uhensigtsmæssige erklæringer overfor englænderne, afgivet løfter, som påførte Scavenius' neutralitetspolitik betydelige vanskeligheder. Scavenius havde derfor bedt Andelsudvalget om at foretage et formandsskifte for at desavouere forløbet over for englænderne, men i stedet havde det genvalgt Anders Nielsen.

Uanset om Anders Nielsen kunne acceptere begrundelserne for Landbrugsrådets nedlæggelse eller ej, stod det fast, at han på få måneder havde taget turen fra en position tæt på de politiske beslutningsprocesser til at være sendt ud i kulden. Under hans ledelse havde Landbrugsrådet udviklet sig i en retning, som hverken husmandsrepræsentanterne eller regeringen ville acceptere. Konseilspræsident Zahle udlagde processen således i sin dagbog: »Hr. Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard, blev formand. Landbrugsrådet opfattede sin stilling således, at der skulle gøres mest mulig vrøvl og fortræd.«⁵

Anders Nielsen kunne vanskeligt bebrejde andre end sig selv. Kilderne viser ham som ivrig fortaler for såvel rådets udvidelse af rådgivningsopgaven som for dets offentliggørelse af sine vedtagelser. En udfordrende tone i rådets skriftlige henvendelser til Rode og til Prisreguleringskommissionen kan genfindes i hans personlige indlæg i de refererede diskussioner, og der er således ingen grund til at tro, at han ikke skulle have stået fuldt bag formuleringerne.

Men hvorfor valgte han en sådan strategi? Efter mange års organisationsarbejde var han en øvet forhandler, og han havde i perioden op til Landbrugsrådets oprettelse samarbejdet positivt med regeringen. Desuden var rådet opfyldelsen af en mangeårig drøm om en fællesrepræsentation for landbruget; en drøm, som han i øvrigt fortsat forfulgte, også efter rådets nedlæggelse.

Anders Nielsen er biograferet af Claus Bjørn (1993) og Landbrugsrådet beskrevet af Torben Hansgaard (1976), men i ingen af tilfældene tilbydes en egentlig forklaring på de overvejelser, der må have ligget bag Anders Nielsens strategier i Landbrugsrådet. For at komme nærmere en sådan forståelse af hans bevæggrunde er det nødvendigt at undersøge, hvordan han grundlæggende opfattede landbrugets betydning for samfundet – og sin egen rolle som dets repræsentant – hvilke erfaringer han tidligere havde gjort sig omkring et regeringssamarbejde, og hvordan omgivelserne konkret påvirkede ham før og under Landbrugsrådets korte eksistens?

Venner og fjender – Anders Nielsens samfunds- og selvopfattelse

Da Anders Nielsen i 1907 blev ridder af Dannebrog og i den forbindelse skulle indsende sin levnedssberetning til Ordenskapitlet, bad han om udsættelse for at få tid til »at indflette enkelte Oplysninger om Kulturtilstande mellem Bønder... til Belysning af Bøndernes Kaar i Nutiden.«⁶ Denne sammenfletning af hans egen historie med hele bondestandens udtrykker et væsentligt træk i hans livssyn: Den stærke standsfølelse. Det var bønderne – eller »Mine Venner fra Andelsforeningerne« – han identificerede sig med. Af hensyn til begivenhederne i Landbrugsrådet skal det dog understreges, at Anders Nielsens bondestandsbegreb primært omfattede den fremgangsrigge gårdmandsbefolkning. Han distancerede sig fra de store godsejere – »Bønder bryder sig ikke om Stamtafler« – og tidligt argumenterede han imod, at Landhusholdningsselskabet, hvor de største jordejere traditionelt var samlet, skulle kunne repræsentere landbruget som helhed. Den opløstrende gruppe af husmænd opfattede han med sympati og glædede sig over de mange fordele, Andelsbevægelsen havde bragt den, men husmændene forblev *de* og ikke *vi*. Selv om de i stort antal var at finde blandt andelshaverne, var de fraværende i andelsvirksomhedernes ledelse, og de blev således ikke en del af Anders Nielsens venner i Andelsudvalget; ja selv på andelskongresserne var de yderst sparsomt repræsenteret.

For Anders Nielsen havde samhørigheden med gårdmandsstanden to væsentlige konsekvenser. Dels et stærkt ønske om at bidrage til fællesskabet – således har hans datter oplyst, at han var besjælet »af en ganske selvfølgelig pligtfølelse med hensyn til den indsats, han burde gøre«,⁷ – og dels et behov for at føle sig inkluderet i standen, at modtage dens accept og anerkendelse. Således brugte han flere sider af sin levnedssberetning på at fremhæve, hvordan hans baggrund i en meget velhavende gårdmandsslægt ikke havde fritaget ham fra andre bønders nøjsomme liv med hårdt arbejde. Han beskrev med stolthed, hvordan han i mange år var landbrugets mest benyttede foredragsholder, men var ked af de »mange Misundere«, der kritiserede hans talrige »ben« indenfor andelsbevægelsen. Betydningen af landbrugets anerkendelse holdt sig usvækket gennem hele livet, og i 1920 noterede han sig, hvordan spot, hån og forfølgelse udefra ikke pinte ham, hvorimod angreb indefra tog på nattesøvnen.⁸

Kritikken af »bengnaveri« handlede om økonomi, men for Anders Nielsen drejede økonomi sig ikke kun om købekraft. Bøndernes uafhængighed og menneskelige værdighed afhang af selvejet, som igen afhang af gårdenes rentabilitet. Det var en erfaring, han havde gjort sig i barndommen, hvor »de Rye Bønder frem for mange andre ikke har følt Trykket af nogen Husbond. Vi havde aldrig andre at regne med end os selv og vore Naboer [...] Embedsmænd havde

intet over os at sige, en Godsejer kendte vi ikke af Navn [...] Følgelig tog man sin Hat af for hvem man ønskede, ellers lod man den sidde.»⁹

Omvendt havde det pint ham, når han i sin ungdom havde oplevet hovbønderes efterkommere med »*Huen i Haanden foran en Landauer.*« Og selv om hoveriet var ophævet og godsejeren ikke længere den store udbytter, var bønderne tilbagevendende truet på deres økonomi. Selv oplevede han det efter de første fem-seks beskedne år på Svejstrup Østergaard, hvor man lokalt tvivlede på, om parret ville klare terminerne. Claus Bjørn har påpeget, at de unge gårdfolk havde deres solide gårdmandsfamilier i ryggen, men Anders Nielsen har næppe kalkuleret hermed. Som barn havde han tilbragt en tid hos en ældre bror – forældrene døde, da han var henholdsvis fire og ni år gammel – på dens lille, fattige hedegård, og han må have været bevidst om, at den store gård ikke var en selvfølge. Ifølge levnedserbetningen undgik han det lokale ulønne- de hverv som sognerådsformand, for »*Det havde jeg ikke Raad til*«, og han afslø adskillige opfordringer til at opstille til Folketinget af samme grund. Han forlangte da også betaling for sit organisationsarbejde, for »*Landbrugets Organisationer har Invalider nok – økonomisk talt – jeg vil ikke tælles blandt dem.*«¹⁰

Med sådanne dybt fæstede erfaringer kan det ikke overraske, når han i levnedserbetningen opsummerede sin indsats i fællesskabets tjeneste således: »*Det der mest har interesseret mig har været de Spørgsmaal der kunde forøge Landbrugets pekuniære Udbytte [...] Sammenslutninger med økonomiske Formaal, det var mit Element.*« Gang på gang understregede han, at andelsbevægelsen var rent økonomisk motiveret og ikke idealistisk, som man så det i udlandet. Der er således ingen tvivl om, at Anders Nielsens ønske om at styrke landbrugets økonomi og derigennem bøndernes uafhængighed var det helt centrale motiv bag hans arbejde, og når kollegerne i landbruget var vennerne, så måtte fjenderne være de, der ville skade landbrugets økonomiske interesser.

Frem til første verdenskrig drejede det sig hovedsageligt om erhvervslivets forskellige monopoler – trusterne, ringene og den finansielle sektor. Og her er det værd at bemærke, at Anders Nielsen vandt kampene – ikke gennem direkte konfrontationer eller forhandlinger – men gennem sin evne til at animere andelsvennerne til at opbygge et parallelt erhvervsliv. Helt undgik han dog ikke kontakten med fjenden, for selskaberne skulle finansieres af en modvillig bankverden – en modstand, som han overvandt med etableringen af Andelsbanken i 1914. På det tidspunkt fremstod han som andelsbevægelsens ukronede konge, drevet af sin stærke samhørighed med gårdmandsstanden og viljen til at stille sig i spidsen for de projekter, der kunne gavne standens økonomiske vilkår, og næret af landbrugets udtalte anerkendelse af hans resultater – alle tre faktorer, som også skulle influere på hans formandskab i Landbrugsrådet.

Anders Nielsens tanker om lovgivningsmagten

»*Religion og Politik eller andre Samfundsspørgsmaal vedkommer ikke Andelsforeningerne*«, konstaterede Anders Nielsen i 1910.¹¹ Men han skelnede mellem *partipolitik* og en *faglig landbopolitik*. Tidligt agiterede han for, at landbrugets *faglige* repræsentanter burde hævde erhvervets interesser på Rigsdagen, og han var en ihærdig og vedholdende fortaler for et centralt fælles landbrugsorgan. Andelsudvalget blev således stiftet allerede i 1899 med det formål »*at være en fælles repræsentation for sammenslutninger af danske Andelsforetagender til varetagelse af fælles interesser, navnlig udadtil.*«¹²

Hvilke interesser var det da, der skulle varetages? Ja, ifølge Anders Nielsen burde Rigsdagen støtte landbrugets udvikling, hvor der var brug for det. En velfungerende landbrugssektor gavnet jo hele samfundet. »*Vi véd alle, at Bondestanden sidder inde med en Magtstilling i vort Samfund*«, hævdede han på de jyske landboforeningers delegeretmøde i 1907, og samme sted året efter syntes konseilspræsident Neergaard at bekræfte denne opfattelse, da han ytrede, »*at havde denne Regering ikke støtte fra det jyske Landbrug, var den ilde faren.*«¹³

Landbruget forventede til gengæld for sin støtte, at regeringen respekterede erhvervets selvstyre. Andelsbevægelsen var – med rette – stolt af sine store resultater og følte intet behov for anvisninger udefra, men modtog gerne regeringens støtte, når man bad om det. Fra 1900 til 1909 fik Anders Nielsen således i De jyske Landboforeningers Planteavlssudvalg gradvist hævet de årlige statstilskud fra knap 3.000 til godt 50.000 kr., mens han – ifølge planteavlskonsulent Kristensen – »*forstod myndigt at afværge Faren mod Statsindgreb, saa at Arbejdet trods Statsstøtte kunde udføres under frie Former.*«¹⁴ Ikke alle politikere var imidlertid indforstået med en så passiv rolle, og snart skulle smørmærkesagen belære Anders Nielsen herom.

Smørmærkeloven

Med andelsmejeriernes fremkomst fra 1880'erne startede en professionalisering af smørfremstillingen, som hævdede og ensartede kvaliteten af bøndernes smør. Det gavnet såvel priserne som afsætningsmulighederne. Smørrets gode omdømme fristede imidlertid mindre reelle smørimportører på det engelske marked til at sælge andre landes smør som dansk. Det var en utålelig situation, og allerede i 1891 blev Folketinget foreslået at indføre et nationalt varemærke for smørret. Én af forslagsstillerne var i øvrigt den senere så berygtede Alberti. Der kom imidlertid ingen lov, og det var først, da Anders Nielsen i 1900 gik i spidsen for den nydannede Danske Mejeriers Smørmærkeforening, at smørret fik sit danske varemærke, *Lurmærket*.

Mejerierne strømmede til ordningen, og Anders Nielsen kunne på Smørmær-

keforeningens generalforsamling juni 1903 oplyse, at der nu kun stod 58 andelsmejerier udenfor. Altså var det kun et par procent af det danske eksportsmør, der ikke bar Lurmærket. Han havde allerede i 1902 været inde på, at en egentlig lovgivning ville styrke mærket, og i december 1903 bad mejeriorganisationerne og landboforeningerne landbrugsminister Ole Hansen fra Venstre om at indføre en tvungen mærkning af smørret. På Smørmærkeforeningens generalforsamling i 1904 argumenterede han således: »*For at gøre den hele Ordning stabil og Absolut omfattende saavel alt dansk Smør til Eksport som alt Smør i Detailhandelen, har vi paakaldt Lovgivningsmagtens Hjælp.*«¹⁵ Det var en kontroversiel beslutning, for lovgivning smagte af tvang og var derfor ikke vellidt af landboerne. Men Anders Nielsen kunne henvise til den positive effekt af pasteuriseringsloven af 1898, som også var opstået på landbrugets egen foranledning. Den 30. marts 1906 vedtoges da *Loven om Handel med samt Ind- og Udførsel af Landbrugsprodukter* med krav om lurmærkning af alt smør, hvorved mærket fik status af en egentlig oprindelsesgaranti. Smørmærkeforeningen overdrog lurmærket til staten, der overdrog den praktiske administration til Smørmærkeforeningen, og Anders Nielsen kunne i september samme år glæde sig over, at »*Landbrugsministeren her indførte en Ordning, der giver Mejerierne lejlighed til ved deres valgte Tillidsmænd at medvirke til den simplest mulige Forretningsgang, der falder sammen med Mejeriernes Ønsker.*«¹⁶

Alligevel fulgte en del kritik, og han måtte anvende en større del af sin beretning på generalforsamlingen året efter på at forsvare lovgivningen. Som afslutning understregede han sit holdningsfællesskab med kritikerne: »*Men jeg hylder nu en Gang ikke den Opfattelse, at man skal overlade mere til Staten end nødvendigt, – jeg hylder derimod en Opfattelse, at Regeringen bør holde flittig Forbindelse med Organisationerne og høre deres Mening om Sagerne.*«¹⁷

Samme år indførte England et forbud mod smør med et vandindhold på over 16 procent, og på generalforsamlingen i 1908 anbefalede Anders Nielsen – belært af erfaringen – »*private Foranstaltninger*« til at holde vandprocenten nede, da et »*Lovbud, der griber ind i det daglige Arbejde og Produktionen fremkalder Kritik.*«¹⁸ Efter længere tids debat henvendte mejeriorganisationerne sig dog alligevel i efteråret 1909 til ministeren, som netop var ved at revidere loven fra 1906, for at få indført en tilsvarende dansk regel. Da den nye og nu radikale landbrugsminister, Poul Christensen, i starten af 1910 fremlagde det ønskede lovforslag, indeholdt det imidlertid ikke kun regler om pasteurisering, oprindelsesmærkning og vandindhold, men også et oplæg til nye sanitære bestemmelser og øgede kontrolforanstaltninger. Der rejste sig et ramaskrig. I Mælke-ritidende februar 1910 hed det: »*Alt dette kunde vi have forstaaet, saafremt det var Mejeribruget, der var fremkommen med Ønsker til Staten om at autorisere disse Bestemmelser, men at Staten her vil fremtvinge noget, er os ufatteligt.*«¹⁹

Endnu værre var det, at det af lovforslagets bemærkninger fremgik, at de to mejerirepræsentanter – Hans Jensen, Vemmelev og Anders Nielsen – havde tilsluttet sig udkastet, om end Dansk Mejeristforening havde taget afstand. I et indlæg i Andelsbladet afviste begge at have godkendt de upopulære forslag i den fremlagte form. Landbrugsministeren gik til modangreb i Rigsdagen, og pressen anklagede Anders Nielsen for »*bengnaveri*« i forbindelse med statens aflønning af hans arbejde i Smørmærkeforeningen; en kampagne, som Anders Nielsen antydede, skulle være udgået fra ministeriet.

På Smørmærkeforeningens generalforsamling i juni erkendte Anders Nielsen at have accepteret lovudkastet – stærkt presset af minister og embedsmænd – for at undgå det, der var værre. Men han understregede, at forudsætningen havde været, at øgede regler og kontrol skulle foregå efter organisationernes *indstilling* og ikke *samråd*, som ministeren havde formuleret det. »*Nej, naar der staar »Samraad«, saa raader Ministeriet. Naar der staar »Indstilling«, saa raader Organisationerne*«,²⁰ konkluderede Anders Nielsen. Det drejede sig altså om, hvem der skulle bestemme. Samtidigt beklagede han forhandlingsformen og følte sin forhandlingsvillighed misbrugt.

Loven nåede ikke at blive vedtaget, før en ny Venstre-regering overtog styret. Anstødsstenene blev fjernet og eventuelle nye reglers indførelse gjort afhængig af organisationernes eget initiativ. Anders Nielsen blev genvalgt som formand for Smørmærkeforeningen, men noget var alligevel forandret. Han havde erfaret, at regeringsmagten ikke nødvendigvis kun ville optræde som serviceorgan for landbruget, at for megen velvilje under de politiske forhandlinger kunne skabe vrede i baglandet, og at regeringen kunne være en magtfuld modstander.

Da en lignende problematik opstod året efter omkring en eventuel andelslovgivning, forsøgte han tilsyneladende at tilpasse sin strategi. Denne gang var det to andre repræsentanter for Andelsudvalget, Severin Jørgensen og Jens Sørensen Saksager, der blev bebrejdet deres accept af et omfattende lovforslag. Et underudvalg udarbejdede derfor et mere behersket ændringsforslag, som Anders Nielsen fremlagde på Andelskongressen i 1911. »*Vi trænger ikke til denne Lovgivning, vi beder derfor heller ikke om den [...] Men tager man Hensyn til vore Ændringsforslag, mener vi dog at kunne tage mod Loven*«,²¹ erklærede han over for ikke blot andelsvennerne, men også den indbudte indenrigsminister Jensen-Sønderup og handelsminister Muus, begge fra Venstre. Hensigten var øjensynlig et kompromis mellem lovgivernes ønske om at lovgive, andelsfolkets ønske om at bevare »*Selvstyreprincippets Styrke og Sundhed*«, der havde skabt Andelsforeningernes »*sociale og økonomiske Underværker*«, og endelig hans eget ønske om at nå en løsning. Andelskongressen afviste imidlertid også dette mæglingsforslag som for omfattende. Anders Nielsen havde ikke

nødvendigvis fundet løsningen på enhver tillidsmands tilbagevendende dilemma, men han havde stadig mod på rollen, og krigens øgede samarbejde mellem regering og landbrug skulle snart give ham gode muligheder for at udforske den yderligere!

Anders Nielsen og magtens centrum

I september 1914 blev Landhusholdningsselskabet, De samvirkende danske Landboforeninger og de samvirkende danske Husmandsforeninger indbudt til et stort fællesmøde med Rode og Prisreguleringskommissionen for at diskutere brødkornsforsyningen. Anders Nielsen deltog også i sin egenskab af næstformand for De jyske landboforeninger.²² På delegeretmødet i november trak han sig imidlertid fra denne post på grund af travlheden med Andelsbanken, og 2. december måtte han derfor afslå en ny invitation fra Rode. Han benyttede lejligheden til at luften den tanke, »at det muligvis kunde have sin Interesse, om Ministeriet ved Lejligheder som disse tænkte på Andelsudvalget og lod dette nyde Ret og Ansvar lige med andre Organisationer.«²³ Han havde diskuteret det med Zahle, som var enig.

Det var en ny holdning. I 1908-09 havde han talt for, at de nye og langt større landbo- og husmandsforeninger skulle afløse Landhusholdningsselskabet som landbrugets kontakt til Rigsdagen, men han tænkte *ikke* andelsforeningerne ind i en sådan »Samvirksomhed.«²⁴ Andelsbønderne stod som medlemmer af de to andre organisationer og var repræsenteret der igennem. Når forslaget nu faldt samtidigt med, at han måtte opgive sin plads ved regeringsforhandlingerne, er der grund til at antage, at det ikke skyldtes en pludselig opstået tvivl om de andre organisationers evne til at repræsentere andelsforeningerne, men snarere en ulyst til at opgive den personlige position tæt på magtens centrum.

Forløbet af de foregående måneders samarbejde med regeringen måtte da også have tilfredsstillet Anders Nielsens ønske om anerkendelse og næret hans pligtfølelse overfor organisationsarbejdet, og Erik Helmer Pedersen rammer formodentligt rigtigt, når han i sit store værk om Landbruksrådet (1979) mener, at Anders Nielsen med flere »tydeligt nok befandt sig helt godt ved at fungere som statslige sektorbestyrere.«²⁵

Således havde Anders Nielsen sammen med andre af landbrugets repræsentanter i krigens start bakket regeringen op omkring et forbud mod opfodring med rug og hvede. Ganske vist var et sådant indgreb i konflikt med Anders Nielsens grundlæggende krav om landmandens selvstyre, men nogen økonomisk trussel var der ikke umiddelbart tale om. Og opbakningen kunne til gengæld demonstrere landbrugets ansvarlighed. »Naar Danmark er ude for den svære Søgang, saa er det Landbruget, der skal klare Pynten,«²⁶ erklærede han

selvbevidst på de jyske landboforeningers delegeretmøde i november 1914. Det udløste forsamlingens stærke bifald, og også hans indsats i forbindelse med foderstofimporten havde fremkaldt stor anerkendelse. Her havde Anders Nielsen – som formand for Jydsk Andels-Foderstofforretning (J.A.F.) – i et samarbejde med landbrugsministeriet muliggjort importen af 48.000 tons foderstoffer fra England mod at garantere, at der ikke ville foregå videreeksport. Det skete på et tidspunkt, hvor foderstofimporten stort set var gået i stå med hamstringer og store prisstigninger til følge. Sammen med de usikre eksportforhold havde det fået mange landmænd til at reducere usædvanligt hårdt i deres besætninger, og fra overordnet hold frygtede man for det fremtidige produktionsapparat. For at berolige landbruget påtog staten sig den fulde forsikringsrisiko for de skibe, der fragtede korn- og foderstoffer til landet, og J.A.F.s import af de 48.000 ton skabte fornyet tillid og dermed tilfredshed hos både regering og landbrugsorganisationer.

Hans samarbejde med regeringen havde altså i første omgang givet positivt afkast i form af personlig anerkendelse og en klar markering af landbrugets samfunds betydning. Prisen havde været moderat: en – på det tidspunkt forventet kortvarig – afgivelse af den enkelte landboers dispositionsret over dele af høsten. Det var forståeligt, at han gerne ville følge succesen op, og han kunne da også gøre sig berettiget håb om at få adgang til det. I foråret 1914 havde landbrugsminister Kristjan Pedersen på andelskongressen rost »*Andelsudvalgets dygtige og højt ansete Formand*«,²⁷ mens Rode havde hyldet andelsbevægelsens bærende princip, det solidariske fællesskab. »*Andelsudvalgets Anseelse var i Aarets Løb utvivlsom styrket, bl.a. ved Arbejdet for Foderstofimporten*«,²⁸ mente Anders Nielsen selv, og han stod da også opført blandt de indbudte, da landbrugets organisationer mødtes med Prisreguleringskommissionen i juni 1915 for at debattere en kornordning for høståret 1915-16 – nu som enlig repræsentant for Andelsudvalget.²⁹

I mellemtiden var en del dog forandret!

Anders Nielsen og Madsen-Mygdal

Allerede på mødet september 1914 havde husmændene talt for indførsel af maksimalpriser på brødkorn for at holde brødpriserne nede. Gårdmændene var imod et sådant indgreb og advarede om, at det ville standse importen og betyde kornmangel. I første omgang forholdt regeringen sig afventende, men da brødpriserne fortsatte med at stige, indførte Rode på årets sidste dag en maksimalpris på rug. Det udløste en proteststorm fra landboforeningerne, anført af Thomas Madsen-Mygdal. Som forstander på Dalum Landbrugsskole var han højt respekteret for sin faglige dygtighed, men det var først nu, han trådte frem som landbrugets liberale bannerfører. Udgangspunktet var en bestyrel-

Figur 2. Arbejdere og andre lønmodtagere oplevede en betragtelig reallønsnedgang under 1. verdenskrig, og regeringen måtte indføre en række dyrtidslove. Maksimalpriserne på rug, hvede og flæsk (kun de billigste dele af grisen) skulle sikre småkårsfolk adgang til de mest basale fødevarer. Kilde: Blæksprutten 1915, s. 52.

sespost i De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift, og han blev ligeledes en del af andelsbevægelsen, da han i starten af 1915 blev formand for Odense Eksportslagteri.³⁰

Det fremgår ikke af kilderne, om Anders Nielsen deltog i forårets debat. Formodentlig har han i stedet været travlt optaget af arbejdet i Andelsbanken og J.A.F.. Men vi ved fra de jyske landboforeningers delegeretmøde i november, at

han delte landboforeningernes ønske om ekspropriation til dagspris frem for maksimalpriser,³¹ og intet taler for, at han ikke – i hvert fald i princippet – skulle have delt modstanden mod den radikale regerings politik. Den havde nu berørt landmændene både på deres økonomi og deres selvstyre – kardinalpunkter for Anders Nielsen!

I marts valgte slagterierne – herunder andelsslagterierne – at acceptere maksimalpriser på hjemmemarkedsflæsket, og i juni forhandlede man så en kornordning for høsten 1915. Landboforeningerne ønskede brødkornet sikret gennem en kornligning i stedet for maksimalpriser, mens husmandsforeningerne ønskede dem fastholdt, og en afgørelse lå ikke lige for. Da tog Madsen-Mygdal det første initiativ til at styrke landbrugets platform i forhandlingerne. Han havde ikke deltaget i mødet med kommissionen 15. juni, men 26. juni henvendte han sig til Anders Nielsen og Landhusholdningsselskabet og bad dem indkalde til fællesmøde. Fællesmøderne var Anders Niensens opfindelse. Han havde i 1912 foreslået, at man samlede Landhusholdningsselskabet, De samvirkende danske Landboforeninger, De samvirkende danske Husmandsforeninger og Andelsudvalget til regelmæssige fællesmøder med henblik på – under tvangfri former – at opbygge en større indbyrdes forståelse. Det første og foreløbigt eneste møde var holdt i oktober 1913.

Nu blev der indkaldt til nyt møde den 7. juli, og Andelsudvalget forberedte sig i timerne inden. Projekt *mere-indflydelse-til-landbruget* var i god overensstemmelse med Anders Niensens holdninger, og han var parat til at tage teten. På udvalgets foregående møde den 12. juni havde flere udvalgsmedlemmer rost ham for hans handlekraft, og aftenen forinden var han i forlængelse af J.A.F.s generalforsamling blevet overrasket af repræsentanter for Andelsudvalget, der var mødt op med store gaver for at takke ham »for dygtigt og trofast Arbejde i Andelssagens Tjeneste.«³² På den baggrund har han formodentlig følt sig – om muligt – endnu mere forpligtet til at stille sig til rådighed for sagen, og han mødte da også op med et færdigt udkast til den påtænkte henvendelse til indenrigsministeren. Her hed det, at landbruget var utilstrækkeligt repræsenteret i Prisreguleringskommissionen i forhold til erhvervets store betydning, og at en bedre repræsentation af landbrugets interesser ville gøre det nemmere for organisationerne at anbefale beslutningerne til deres medlemmer. Samtidigt understregede han landbrugets vilje til at komme de betrængte samfundsklasser til hjælp, når »Sagen lægges saaledes til Rette, at dette ogsaa virkelig naaes.«³³ Heri lå en implicit kritik af maksimalpriserne, der ikke kun gavnede de dårligst stillede, men også de velhavende, og samtidigt kun omfattede råvare-, men ikke færdigvareniveau.

Som fire uger tidligere, hvor Andelsudvalget havde taget kontakt til uden-

rigsministeriet omkring kulimporten, blev der lagt op til samarbejde. Skulle henvendelsen ikke bære frugt, kunne man jo rette en skarpere henvendelse direkte til Rigsdagen! Udvalget var enig i ønsket om en bedre repræsentation, og der »viste sig alm. Stemning for at søge at faa Th. Madsen-Mygdal ind i Prisregulerings Kommissionen.« Madsen-Mygdal var ikke medlem af Andelsudvalget, men han havde fremsendt sit eget udkast til en regeringshenvendelse, og flere medlemmer var tiltalt af hans »noget stærkere Udtryk end Formandens.« Man vedtog således at supplere Anders Niensens udkast med dele fra Madsen-Mygdals inden fremlæggelsen på fællesmødet. Det drejede sig om Madsen-Mygdals mærkesager: dels en erklæring om, at staten og ikke landbruget burde dække omkostningerne ved prisreguleringen, og dels en direkte kritik af de hidtidige foranstaltninger, som angiveligt gavnede industri og mellemhandel mere end de trængende – og det på landbrugets bekostning!³⁴

Figur 3. »Det er ikke daarlige Tider for Landbruget«, medgav Madsen-Mygdal på fællesmødet 7. juli 1915. Blæksprutten havde da også svært ved at mobilisere den store medlidenhed! Kilde: Blæksprutten 1915, s. 23.

Hvordan har Anders Nielsen opfattet situationen – den ene dag hyldet og næste dag overhalet indenom af en fremstormende Madsen-Mygdal? Der foreligger ingen direkte ytringer herom, men ifølge referatet fra fællesmødet, der fulgte umiddelbart efter, havde han nu opgivet samarbejdstonen. Med henvisning til »forskellige Underhaandsmeddelelser om den Utilfredshed, der hersker med mange af Prisreguleringskommissionens Afgørelser«, ³⁵ fremlagde han det skærpede udkast som sit eget og understregede de kritiske passager. Da projektet dermed fremtrådte som en protestbevægelse vendt mod regeringen, afviste husmandsrepræsentanterne at medvirke. Anders Nielsen var ærgerlig og beskyldte dem for at drive politik, og så hjalp det ikke, at Madsen-Mygdal forsøgte at appellere til deres fælles interesser. De tre andre organisationer måtte foreløbigt gå enegang.

Der kan tænkes flere forklaringer på Anders Nielsens kursskifte. Måske var det et strategisk valg at lægge sig i baghjul på Madsen-Mygdal, denne åbenlyst *upcoming man*. Måske frygtede han en gentagelse af baglandets reaktioner i smørmærkesagen, hvis han ikke fulgte ønsket om en skærpelse af tonen over for regeringen. Og regeringen havde jo vitterlig ramt landbruget på hans kernerverdier, retten til at efterstræbe den bedst mulige økonomi og retten til at disponere frit. For Anders Nielsen, der fortsat ønskede at være med i forreste linje, må valget mellem et forsonligt og personligt tilfredsstillende samarbejde med regeringen eller landbovennernes fortsatte opbakning have været enkelt!

Husmænd og gårdmænd – og de forskellige forudsætninger

Rode tog velvilligt imod henvendelsen og tilbød landbrugsorganisationerne tre ekstra medlemmer i Prisreguleringskommissionen, heraf mindst én husmand, eller – ifølge referatet fra C. Bech, Landhusholdningsselskabet, på det følgende fællesmøde 19. august 1915 – »et raadgivende Udvalg paa 7 á 8 Medlemmer, til hvilket Regeringen eller Kommissionen kunde henvende sig i Sager, der berørte Landbrugets Interesser.« ³⁶

I Andelsudvalget oplyste Anders Nielsen, at ministeren havde stillet ikke blot husmændene, men også Andelsudvalget en plads i Prisreguleringskommissionen i udsigt, mens landboforeningerne og Landhusholdningsselskabet tilsyneladende skulle dele en plads. Alternativet var et udvalg af selvvalgt størrelse, som kommissionen så skulle konsultere i landbrugsspørgsmål. Uanset hvad var Andelsudvalget delt i spørgsmålet og usikre på, hvor den største indflydelse kunne nås. Men efter at have overbevist hinanden om, at et særudvalg – foruden at forhandle med Prisreguleringskommissionen – også kunne henvende sig direkte til offentligheden og regeringen, enedes man om at anbefale udvalgsløsningen på det følgende tvangfri fællesmøde. ³⁷

De samvirkende danske Landboforeninger foretrak også et udvalg, og hus-

manden Jensen-Vandman sluttede sig til, skønt spørgsmålet ikke havde været debatteret i hans bagland. Han har formodentlig følt sig beroliget ved Bechs indledende formulering omkring rådets underordnede stilling i forhold til Prisreguleringskommissionen og regeringen. I et rent rådgivende udvalg ville husmændene kunne leve med en forventet mindretalsstatus. Efter en del diskussion enedes man om at give udvalget otte pladser, hvoraf Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og Andelsudvalget skulle have hver to, Landhusholdnings-selskabet et enkelt, og det sidste deles mellem de to sidstnævnte. Delemandatet opstod som en konsekvens af, at flere andelsmedlemmer ønskede andelsbevægelses største særorganisationer direkte repræsenteret, hvilket krævede mindst tre pladser til Andelsudvalget. Ønsket blev begrundet i en frygt for, at de brancherelaterede konsultationer, som de hidtil havde været indkaldt til, ville ophøre med den nye konstruktion. Her var det altså rådgivningsfunktionen, man var optaget af. Anders Nielsen havde andre ambitioner: Han ville have udvalget til at være dén fællesrepræsentation, han altid havde agiteret for: En *øverste* myndighed, der havde kompetence til at tale *hele* landbrugets sag i *alle* forhold.

Dette synspunkt kunne genfindes i fællesmødets skriftlige svar til Rode. Her bad man om et rådgivende udvalg nedsat til:

»Enten at udtale sig om de Spørgsmaal, der bliver det forelagt af Regeringen og Prisreguleringskommissionen, eller [forfatterens fremhævelse] til i givet Tilfælde selv at fremkomme med Henvendelser til den høje Regering eller Prisreguleringskommissionen.«³⁸

Rode valgte at godkende *»et raadgivende Udvalg som det ommeldte«*,³⁹ og gårdmændene med Anders Nielsen i spidsen mente sig dermed berettiget til de ikke blot udfarende, men også udfordrende initiativer, der i sidste ende skulle blive husmænd og regering for meget.

Anders Nielsen positionerer sig

Da Anders Nielsen meddelte Andelsudvalget, at han grundet travlhed ville afslå det, hvis han skulle blive foreslået som formand for det kommende landbrugsråd, blev det beklaget fra flere sider. Han tilbød da:

»Hvis det raadgivende Udvalg vil slutte sig til, at vi søger at komme med et nyt Grundlag, der afbøder de nuværende Uretfærdigheder ved Regeringens Foranstaltninger, og at vi, hvis dette Grundlag afvises, nedlægger vort Hverv, saa kan jeg – om end nødig – gaa med på midlertidig at være Formand. (Hør!).«⁴⁰

Det så ud som om, han hurtigt havde indstillet sig på ønsket om en mere pågående stil og besluttet sig for kompromisløst at fremme Madsen-Mygdals alternative forslag til regeringens politik. Landbrugsrådet skulle ikke blot *rådgive*, men også *presse* regeringen til at anerkende gårdmandslandbrugets synspunkter. Den skærpede stil blev noteret af gårdmandsbladet Vort Landbrug,

der roste den første, kritiske henvendelse til Rode for de »faste og værdige Ord«,⁴¹ men også af Zahle, der i sin dagbog 29. august 1915 noterede om de større bønder: »De er ved at slutte sig sammen om en snæver, standsegoistisk agrarpolitik.«⁴²

Desværre synes den oprindelige protokol fra Landbrugsrådet at være gået tabt og dermed også referatet fra det konstituerende møde. Anders Nielsen har dog næppe fået husmændene til at acceptere ultimative krav med brod mod regeringen. De har snarere accepteret ham som en muligt samlende formand, da han som repræsentant for andelsforeningerne trods alt repræsenterede både husmænd og gårdmænd. I hvert fald indtog han formandsposten, og med Madsen-Mygdal, som fik delemandatet, ved sin side indledte de to – med Torben Hansgaards ord – »en sådan kurs, at det måtte føre til et brud med regeringen.«⁴³

Landbrugsrådet i funktion

I forhandlingerne, der førte frem til oprettelsen af Landbrugsrådet, havde Anders Nielsen således introduceret ideen som en protestbevægelse, han havde agiteret for, at rådet skulle være udfarende og tage egne initiativer, og han havde stillet sig som talsmand for en kompromisløs linje. Resultatet af det første møde 9. september kunne ligne en yderligere programerklæring. Rådet stillede ministeren en række spørgsmål – og ville i øvrigt gerne have dem besvaret på mindre end en uge.

Indholdet kunne minde om en rigsrevisions første skridt til et gennemgribende eftersyn af ministeriets hidtidige praksis, og Rode har formodentligt følt sig noget pikeret over tonen. Han valgte i hvert fald hverken at besvare spørgsmålet om eksporten af de tilberedte madvarer eller de senere fremsendte ryk-kere, skønt henvendelserne faktisk udløste flere opstramninger fra landbrugsministeriets side.

På det første møde med Prisreguleringskommissionen lagde Anders Nielsen tilsvarende ud med en ganske myndig og afmålt attitude. »Vor Opfattelse af Vor Stilling er den at vi er en Kommite for os selv, hvis Medlemmer ikke spørges enkeltvis«,⁴⁴ markerede han i sit første indlæg. Derefter fremlagde han Landbrugsrådets noget forbeholdne anbefalinger angående en eventuel frigivelse af byg, og rådet forlod atter mødet. Skønt Landbrugsrådet var opstået på baggrund af et ønske om øget indflydelse på kommissionen, syntes rådet nu mere indstillet på at omgå den. Kommissionen virkede overrasket og ærgerlig. Sidst i september beklagede dens formand, C. Hage at skulle tage stilling til en plan, »der kun var trukket op i store Linier, og hvis Enkeltheder man selv maa udfylde efter eget Skøn.« Det drejede sig om Madsen-Mygdals forslag om at afskaffe maksimalpriserne og i stedet yde understøttelse til de økonomisk svageste fa-

Figur 4. Uddrag af Vort Landbrug 1915, s. 404.

Til
Indenrigsministeriet.

Som Formand for det af Landbrugets Organisationer udpegede Landbrugsraad af 30. August 1915 tillader jeg mig at henvende mig til det høje Ministerium med Anmodning om, at nedennævnte Oplysninger maatte blive meddelt Raadet, om muligt inden dettes næste Møde Torsdag den 16. ds.

- 1) Hvorledes udføres Kontrollen med de af Møllerne forlangte Priser for Hvede- og Rugmel?
- 2) Hvorvidt er der givet og vil der i Fremtiden kunne gives Dispensationer fra Forbudet mod Udførsel af Malt?
- 3) Foreligger der for Tiden et Grundlag for en Beregning over, hvad den ekstraordinære Skat paa Krigsfortjeneste kan forventes at indbringe, og hvad henholdsvis København, Købstæderne og Landdistrikterne hver for sig kommer til at yde? I bekræftende Fald vil Raadet sætte Pris paa at blive gjort bekendt med dette Grundlag.
- 4) Hvorledes foregaar Kontrollen med Eksport af tilberedte Madvarer?
- 5) Bladudtalelser gaaende ud paa, at der samtidig med Indførslen af amerikansk Flæsk til vort hjemlige Forbrug kan tænkes at blive givet Tilladelse til Genudførsel af amerikansk Flæsk, har i de senere Dage givet Anledning til adskillig Uro. Landbrugsraadet udbeder sig derfor Lejlighed til at gøre sig bekendt med den af Ministeriet med Importørerne af amerikansk Flæsk truffene Ordning.

Landbrugsraadet, p. t. København den 9. September 1915.
And. Nielsen.

milier. Kommissionen havde netop udskudt sin stillingtagen til forslaget til efter Landbrugsrådets oprettelse for at kunne »drage Nytte af den saaledes frembudte velkomne Lejlighed til at søge yderligere Vejledning«. Men Landbrugsrådets flertal, bestående af Andelsudvalgets og Landboforeningernes fem medlemmer, afgav blot deres anbefaling og henviste en yderligere behandling til regering og rigsdag. »En Diskussion vil sikkert være overflødig«, udtalte Madsen-Mygdal. Efter mødet var husmandsrepræsentanten, N. Frederiksen, tydeligt irriteret over Landbrugsrådets afvisende holdning.⁴⁵

Referaterne tyder dog på, at Anders Nielsen – når han blev opslugt af debatten – faktisk glemte sine forbehold og i stedet viste sig ganske konstruktiv, og det lykkedes da også at udforme et fælles forslag til kornordningen for 1915-16, som Rode gladelig antog. Generelt var svarene til kommissionen dog præget af kortfattede tilkendegivelser – enstemmige eller delte – som overvejende var imod indgreb af enhver art. Rode konkluderede i 1917, at rådet aldrig »gav virkelig vejledende Betænkninger, men kun ganske kort udtalte, at dette kunde man gaa med til, dette ikke.«⁴⁶

Nu var flertallets modvillige indstilling til Prisreguleringskommissionen kendt allerede ved oprettelsen af Landbrugsrådet, og det kunne således ikke være den, der brød husmændenes forudsætninger og resulterede i, at de trak sig. Madsen-Mygdal havde allerede på fællesmødet 7. juli 1915 sat spørgsmålstegn ved betimeligheden af kommissionen og ment, at det havde været bedre, hvis regeringen havde stået i direkte forbindelse med organisationerne.⁴⁷ Anders Nielsen havde oven i dette sine egne grunde til modvilje.

Han havde således flere skarpe sammenstød med kommissionsformand C. Hage,⁴⁸ og også grosserer Heilbuth, et andet radikalt kommissionsmedlem, fik Anders Nielsens vrede at føle. De to herrer havde blandt andet udfordret ham med deres forsøg på at få J.A.F., som Anders Nielsen havde været formand for siden oprettelsen i 1898, til med lavere priser at virke prisdæmpende på det samlede marked for foderstoffer. J.A.F. havde gode argumenter for ikke at gå under de private importørers priser og ønskede ikke at ændre sin politik, men Heilbuth fostrede en plan om at offentliggøre noteringerne for at udstille de selskaber, der pressede priserne op. Da han i oktober foreholdt Anders Nielsen en J.A.F.-notering, der lå højere end en bestemt notering fra Korn- og Foderstof Kompagniet, lød svaret, at »Hr. Heilbuth maatte være desorienteret.«⁴⁹ De pågældende noteringer var ikke sammenlignelige. Det udløste en voldsom polemik, hvorunder Andelsbladet foreslog Heilbuth selv at sænke foderstofpriserne ved – i sin egenskab af bestyrelsesmedlem i Dampskibsselskaberne – at nedsætte de stærkt forhøjede fragtpriiser. På de jyske landboforeningers delegeretmøde i november gentog Anders Nielsen sin harme over såvel Dampskibsselskabernes prisniveau som kommissionens uvilje til at gribe ind, og han bemærkede, at kommissionen »vinder ikke ved nærmere Bekendtskab.«⁵⁰ Det udløste et stærkt bifald, der må have bekræftet Anders Nielsen i sine aversioner.

Hans antipati mod Heilbuth havde en anden mulig årsag. Heilbuth havde indtil for nylig siddet som bestyrelsesformand i Gødningskompagniet, hvis udfordrende monopoladfærd netop i 1915 havde animeret andelsfolket til at tage kampen op og gøre sig uafhængig af det hidtidige kundeforhold. Anders Nielsen blev formand for det forberedende udvalg. Et tredje medlem af kommissionen, Alexander Foss var medejer af F. L. Smith, der stod bag en anden mono-

poldannelse, Cementringen, som ligeledes havde vakt andelsbevægelsens vrede. Kort efter i 1911 at have indgået en kontrakt med Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (FDB) – som blandt andet måtte love ikke selv at producere cement – hævede den cementprisen for at opbygge en reserve, der skulle bekæmpe mulige fremtidige konkurrenter. Som modsvar satte andelsfolket anført af J.A.F. skyndsomt gang i oprettelsen af en andels-cementfabrik, der stod færdig i 1913. Da der imidlertid forekom brugsforeninger blandt andelshaverne, kunne Cementringen anlægge sag mod FDB for brud på aftalen om egenproduktion og vinde den ved Højesteret i 1915. Det betød, at andelscementfabrikken – med Anders Nielsen som formand – måtte indstille produktionen til udgangen af 1916. Jo, Prisreguleringskommissionen var ikke ligefrem elsket.

Anders Nielsen som konfliktskaber

Anders Nielsen understregede på det omtalte delegeretmøde i november, at han ikke havde det samme negative forhold til Rode som til kommissionen, men det forhindrede nu ikke sammenstød. 2. oktober 1915 udtrykte Rode første gang utilfredshed med, at rådet offentliggjorde sine erklæringer. Han fandt dem skadelige for regeringens forhandlinger med England. Han var dog næppe heller begejstret for at få udstillet den disrespekt, der lå gemt i udformningen af den tidligere omtalte henvendelse fra mødet 9. september. Ganske vist skal man være varsom med at vurdere en datidig sprogtoner ud fra nutidige kriterier, men selv redaktøren af Vort Landbrug – som konsekvent omtalte regeringen med det uvenlige tilnavn »*Vi alene vide*« – udtrykte efter Landbrugsrådets opløsning, at »*maaske var Raadets Skrivelser til Ministeriet lidt skarpe i Formen, men Indholdet var godt og paakrævet.*«⁵¹

Rodes beklagelse fik rådets husmænd til på det følgende rådsmøde 11. oktober at understrege deres opfattelse af rådet som *rådgivende over for Prisreguleringskommissionen*. Det fik Anders Nielsen til klart at markere *sit* standpunkt. I pagt med sit syn på landbrugets samfundsbetydning afviste han en sådan »*underdanig Stilling*« som »*uværdig*« – rådet skyldte tværtimod sine organisationer at være udfarende. Man enedes dog om fremover at tage stilling til en eventuel offentliggørelse fra sag til sag. Men husmændene var fortsat betænkelige, og i slutningen af oktober blev problemet taget op på De samvirkende danske Husmandsforeningers bestyrelsesmøde. Den 19. og 20. november vedtog et overvældende flertal på de jyske husmænds sendemandsmøde en resolution, der støttede regeringens foranstaltninger »*for at lette det økonomiske Tryk for den arbejdende Befolkning.*«⁵² I stedet for at mindske uenighederne mellem gårdmænd og husmænd havde samarbejdet i Landbrugsrådet snarere accentueret dem.

Figur 5. Når Landbrugsrådet ønskede eksporten af tilberedte fødevarer kontrolleret, skyldtes det en mistanke om, at flæsk, der af hensyn til forbrugerne blev udbudt til nedsat pris på hjemmemarkedet, blev videregivet til Tyskland i forarbejdet tilstand. Dermed kom landmændene til at betale for gullaschbaronernes gyldne tider. Kilde: Blæksprutten 1915, s. 29.

De to husmandsrepræsentanter, Jensen-Vandman og Chr. Johansen, fortsatte imidlertid arbejdet i Landbrugsrådet i det omfang, de fandt det rådgivende – også når det gjaldt rådets selvstændige initiativer. De meldte først fra efter den næste konflikt med regeringen, der begyndte i slutningen af november. Her havde også Scavenius reageret på rådets offentliggørelser, der denne gang generede forhandlingerne med Norge. Rode videregav klagen og beklagede samtidigt rådets manglende respekt for hans tidligere henstilling, men Anders Nielsen svarede igen. Han ville vide, om kommissionen – hvorfra der sivede lignende oplysninger – også blev pålagt tavshedspligt? At kommissionen tidligere havde truet J.A.F. med netop offentliggørelsesvåbnet har formentlig bidraget til Anders Niensens vrede. Den 17. december sendte rådet i enighed en fortrolig henvendelse til Rode, hvori det udtrykte forundring over Scavenius'

ensidige anklage mod Landbrugsrådet, når nu Prisreguleringskommissionen havde tilført offentligheden oplysninger om de samme sager. Men husmændene ville ikke lægge navn til tilføjelsen om, at man afventede »*Landbrugsrådets ligestilling med kommissionen i den omhandlede henseende.*«⁵³ Her var ikke tale om en rådgivning, men om et krav, og det blev set som endnu et skridt væk fra forudsætningen om et udvalg, der var underordnet kommissionen. Den 26. december spurgte redaktør og landstingsmand P. Jeppesen i Husmanden, om ikke husmandsrepræsentanterne burde trækkes ud af udvalget, og 11. januar 1916 traf De samvirkende danske Husmandsforeningers landsstævne den endelige beslutning. Landbrugsrådet havde da fungeret i fire måneder.

Tonen i Landbrugsrådet

Gårdmandsdelen i Landbrugsrådet accepterede ikke husmandsrepræsentanternes forklaring på deres udtræden. De mente derimod, at Niels Frederiksen stod bag, og der var gået partipolitik i sagen. Som påpeget af Hansgaard tydede forløbet i Landbrugsrådet dog ikke på, at Jensen-Vandman og Chr. Johansen skulle have været Frederiksens lydige vasaller.⁵⁴ Jensen-Vandman fastholdt da også sin forklaring om dels de bristede forudsætninger vedrørende rådets rådgivende funktion og dels rådets ubehagelige forhandlingstone, da han blev stillet til regnskab på det første fællesmøde efter bruddet. Ja, faktisk udtalte Jensen-Vandman, at han ikke ville have talt for en udtræden, »*hvis der havde været samme Forhandlingstone som i Landbrugsudvalget.*«⁵⁵

Uden protokollen er anklagen vanskelig at afgøre, men Anders Nielsen erkendte, at »*der til Tider var ført en meget varm debat i Landbrugsraadet.*« Han mente dog, at samarbejdet med husmændene havde været godt, og Madsen-Mygdal forsvarede – forventeligt – hans ledelse af møderne. Men Landstingsmand N. Jensen bemærkede, at han ikke havde haft vanskeligheder med at forhandle med Jensen-Vandman i et andet udvalg og »*fandt det derfor underligt, at Forhandlingerne i Landbrugsraadet maatte bryde.*«⁵⁶ Enten må han have ment, at bruddet måtte have andre årsager, eller at Anders Nielsen som forhandlingsleder havde fejlet. J. Petersen fra Andelsudvalget ville i hvert fald ikke på forhånd udelukke, at husmændene kunne have ret i deres påstand om en ubehagelig forhandlingstone; på et møde i maj bad han således om et referat af Landbrugsrådets protokol for ved selvsyn at konstatere, om husmændenes klager havde gyldighed.⁵⁷

Helt utænkeligt var det altså ikke, at den ønskede offensive tone var blevet mere indædt, end godt var. I levnedsberegnelsen fra 1907 beklagede Anders Nielsen, at han måtte savne den »*Hvile og Fred for Sind og Nerver*«, som nogle friuger i hjemmets skød ville have kunnet give ham, og Svend Høgsbro havde i forbindelse med Anders Nielsens folketingskandidatur i 1908 pålagt ham at

afgive nogle af sine tillidsposter, da han tvivlede på, at helbredet ville kunne holde til yderligere belastninger. Han fik ret, og Anders Nielsen måtte lægge sig syg i en periode.⁵⁸ Anders Nielsen var altså ikke usårlig, men kunne overbelastes, eller med et moderne ord: stresses. Det kan derfor ikke udelukkes, at den kritiserede tone ikke kun var resultatet af en bevidst strategi, men også af en utilsigtet irritabilitet med baggrund i et for stort arbejdspres. For eksempel reagerede han på et fællesmøde i slutningen af november overraskende tvært, da husmændenes repræsentanter ønskede de øvrige organisationers opbakning omkring et fællesindkøb af redskaber og maskiner. Projektet var kommet godt fra start, men nu havde de samlede plovfabrikanter pålagt husmændenes plovleverandør at sænke den tilbudte rabat væsentligt. Man bad derfor om en hjælpende hånd, hvis flere fabrikanter skulle boykotte projektet. Anders Nielsen var uden tvivl den mest kompetente til at rådgive, men i stedet for at tilbyde sit vante positive engagement, var han negativ og gjorde sit bedste for at tage modet fra husmændene.⁵⁹ Måske var han irriteret over deres indtrængen på hans andels-enemærker, måske var det en reaktion på deres optræden i Landbrugsrådet, eller måske var han simpelthen ved at køre træt. For selv om det forgangne år havde indeholdt både hyldest og tillidserklæringer, havde det også haft sine belastninger. Andelsbanken var i sin opstartsfasen og oprettede alene i 1915 syv nye filialer, og selv om Anders Nielsen havde opgivet en del tillidsposter for at få tid til at udfylde sin formandsfunktion i banken, var der føjet andre opgaver til, som han ikke havde kalkuleret med. Landbrugsrådet var én af dem, ekstraordinære arbejdsbetingelser i J.A.F., problemerne omkring Cementfabrikken og arbejdet omkring det nye andels-gødningsselskab nogle andre. Derudover havde han engageret sig i Federspiels forsøg på at forbedre handelsforholdene til England. Det var denne aktivitet, der resulterede i en voldsom kritik og Scavenius' vrede, og meget tyder på, at han her havde vovet sig ud i et felt, hvor kompetencen og erfaringerne ikke slog til. Om det påvirkede hans adfærd i Landbrugsrådet vides ikke, men udelukkes kan det heller ikke.

Afrunding

Landbrugsrådet var Rodes tilbud til gårdmandslandbruget, da det ønskede en større repræsentation i de centrale forhandlinger. Det blev en platform for direkte indflydelse på kornordningen for 1915-16 og indirekte på kontrollen af tilberedte fødevarer. Men rådet lagde med Anders Nielsen som formand i tæt samarbejde med Madsen-Mygdal en oppositionel kurs, der *»måtte føre til et brud med regeringen.»*⁶⁰

Andelsudvalget, tungt besat med Venstre-gårdmænd, rejste ønsket om en mere regeringskritisk linje på et tidspunkt, hvor Anders Nielsen stadig var indstillet på samarbejde. Han havde vanen tro påtaget sig lederskabet i spørgs-

målet om større indflydelse over for regeringen, men man foretrak Madsen-Mygdals mere kritiske linje. På det følgende fællesmøde antog Anders Nielsen helt den Madsen-Mygdalske protestlinje i både tema og form. Valget kunne være taktisk bestemt, men var under alle omstændigheder logisk i betragtning af hans erfaringer fra smørmærkesagen, hans behov for standsfællernes anerkendelse, pligtfølelsen i forhold til de ventende opgaver og hans ønske om at være med i forreste linje. Så måtte det hidtidige forsonlige regeringssamarbejde – om nok så personligt tilfredsstillende – vige.

Nu var det jo heller ikke sådan, at han var uenig i kritikken. Reguleringspolitikken var i modstrid med hans egne grundlæggende idealer om landbrugets selvstyre og økonomiske frihed, men han anerkendte trods alt, at krigens specielle vilkår stillede særlige krav til landbruget. Nok så afgørende for Anders Nielsens opposition til regeringen var et fundamentalt modstridende syn på regeringsfunktionen. Anders Nielsen ønskede først og fremmest regeringens anerkendelse af landbrugets selvstyre og dernæst dens støtte til at forfølge den økonomiske succes, som så åbenlyst gavnede hele samfundet. Han måtte opfatte Zahle-regeringens manglende hensyn til især gårdmandslandbrugets ønsker som disrespektfuldt, og han fandt det da også uværdigt, da først husmændene og senere Rode i spørgsmålet om offentliggørelse ville have Landbrugsrådet til at acceptere en underordnet stilling i forhold til Prisreguleringskommissionen. Konseilspræsident Zahle, derimod, så ikke landbrugets selvbevidsthed som værdighed, men som gårdmandshovmod og bondevigtighed. I marts 1915 noterede han således: »Bønderne er jo i en lang tid blevet umådeligt forkælede her i landet. Dog, deres tid er forbi. Det er ikke længere bonden: Gårdmanden, som har magten i dansk politik; men det har han ondt ved at forstå.«⁶¹ Kompetencespørgsmålet mellem regering og landbrug var et afgørende konfliktområde, der ikke kunne løses i en hånd vending!

Derimod er der ikke grund til at tro, at det partipolitiske forhold var bestemmende for Anders Nielsens opposition. Ganske vist var han Venstremand og regeringen radikal, men det havde dog ikke forhindret et samarbejde frem til det punkt, hvor Madsen-Mygdals linje blev bestemmende. For Anders Nielsen var det vigtigt, at andelsbevægelsen var partipolitisk uafhængig, og han kunne vanskeligt anklage *husmændene* for at drive partipolitik – som han gjorde det på fællesmødet den 7. juli – hvis han selv bevidst anlagde samme kurs. I øvrigt blev han efterfølgende i 1916 valgt til formand for Foreningen af jyske Landboforeninger, netop fordi forsamlingen *ikke* opfattede ham som partipolitiker.

Andre forhold kunne derimod gøre det vanskeligt for Anders Nielsen at balancere mellem en på samme tid regeringskritisk og kompromissøgende linje. Han var nok samarbejdsvant i forhold til sine egne, men ikke rutineret i at indgå kompromisser med sine modstandere. Strategien i andelsarbejdet havde

jo netop været at omgå monopolerne i stedet. I andelsvirksomhederne havde han desuden opbygget en personlig aversion mod flere medlemmer af Prisreguleringskommissionen, hvilket heller ikke kan have gavnet forhandlingerne. Endvidere kan det ikke udelukkes, at et stort arbejdspress har medført en øget irriterbarhed, som gjorde tonen mere indædt, end tænkt var.

Overordnet kan man sige, at Anders Nielsen ledede Landbrugsrådet uden den fornødne politiske tæft. Havde han været mere strategisk, kunne han have trukket på den goodwill, andelsbevægelsen besad hos regeringen, og på det faktum, at han repræsenterede både gårdmands- og husmandssegmentet. I stedet allierede han sig ubetinget med gårdmandsdelen. Det var ikke overraskende, da han havde sin base i den Venstredominerede gårdmandsstand, men dermed forspildte han muligheden for at være en samlende formand. Havde Anders Nielsen forudset, at reguleringspolitikken under første verdenskrig var kommet for at blive, havde han muligvis neddrolet sin modstand og i stedet søgt at konsolidere Landbrugsrådet som et velplaceret og politisk anerkendt lobbyorgan. Men det kunne han ikke vide i 1915. Det foregående Zahleministerium, der havde generet ham i smørmærkesagen, eksisterede kun i otte måneder, og blev derefter afløst af en Venstreregering med en helt anden sympati for gårdmændenes liberale grundholdninger, og det kunne vel ske igen. Så indlysende var det heller ikke, at gårdmændenes tid var forbi. Og da slet ikke for Anders Nielsen i 1915.

Det udvidede samarbejde mellem erhvervsliv og regering var opstået som resultat af krigsforholdene og var således uden fortilfælde eller egentlige traditioner. Også Landbrugsrådet af 30. august 1915 var på flere måder et eksperiment. Indenrigsminister Rode tog en chance, da han accepterede at lade organisationerne selv udpege medlemmerne til det nye rådgivende udvalg. Han havde netop lagt stor vægt på, at medlemmerne af Prisreguleringskommissionen *ikke* skulle være valgt af organisationerne, da det ville forhindre dem i at stå så frit, som han ønskede det. For Anders Nielsen lå der ligeledes et eksperiment i den udfarende forvaltning af tillidsmandsrollen. I smørmærkesagen og i forbindelse med andelsloven havde han forsøgt sig med kompromisets kunst og fået baglandet imod sig – nu forsøgte han i stedet at opfylde baglandets krav om en håndfast optræden, men mistede dermed muligheden for indflydelse. Tabet blev dog kun foreløbigt.

På de jyske landboforeningers delegeretmøde oktober 1916 blev Anders Nielsen valgt som afløser for den afdøde formand, Niels Jensen. Forsamlingen foretrak en leder, der stod uden for politik, hvilket talte imod de to næstformænd, folketingsmændene P. P. Pinstrup og P. Th. Nielsen. Den radikale Tovborg Jensen havde da opstillet Anders Nielsen, som han ganske vist var politisk uenig med, men som udmærkede sig ved ikke at have »*deltaget stærkt i Politik.*«⁶²

Han understregede dog, at anbefalingen ikke skulle betragtes som en oprejsning for tidligere hændelser. Husmændene bar ikke nag, men lykønskede ham med valget.⁶³ Med denne post fulgte et halvt år senere også formandsposten i De samvirkende danske Landboforeninger, og Rode kunne ikke fortsat undgå ham i de relevante landbrugsforhandlinger. I februar 1917 trådte et nyt »*Staaende Landbrugsudvalg*« sammen, bestående af fem medlemmer fra Landboforeningerne og fem fra Husmandsforeningerne samt tre medlemmer fra Prisreguleringskommissionen. Anders Nielsen og Madsen-Mygdal var iblandt. Uden held havde Anders Nielsen i en personlig samtale med Rode forsøgt at skaffe også Andelsudvalget ind i det nye udvalg, som han frygtede skulle blive permanent.⁶⁴ I august samme år blev det da vedtaget at oprette De samvirkende danske Andelsselskaber, som medførte både en udvidelse og en styrkelse af Andelsudvalget.⁶⁵ Herfra arbejdede Anders Nielsen videre på dannelsen af en fællesrepræsentation, og den 20. juni 1919 blev Landbrugsrådet, som vi har kendt det i nutiden, oprettet. Madsen-Mygdal blev formand.

90 år senere, 3. juni 2009, blev Landbrugsrådet nedlagt i forbindelse med en stor fusion mellem landbrugets organisationer. Den nye organisation kaldes *Landbrug & Fødevarer* og er resultatet af en fusion mellem Landbrugsraadet, Danske Slagterier, Dansk Svineproduktion, Dansk Landbrug med Dansk Landbrugsmedier og Dansk Landbrugsrådgivning, samt væsentlige dele af Mejeriforeningen.

Noter

Følgende forkortelser er anvendt:

Beretning DsdL: *Beretning om De samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalgs Virksomhed*, 1914-17.

Beretning FajL: *Beretning om Foreningen af jydsk Landboforeningers Delegeretmøder*, 1914-17.

Overordn. Komm.: *Den overordentlige Kommission af 8. August 1914: I-IV. Virksomheden fra 8. august 1914 til 20. januar 1916*, henholdsvis V-VI: *Virksomheden fra 21. januar 1916 til 30. december 1916*.

1. Claus Bjørn 1993, s. 103.
2. Torben Hansgaard 1976, s. 82-83.
3. Overordn. Komm. V, s. 857, 930 og Beretning DsdL 1915-16, s. 80-91.
4. Overordn. Komm. V, s. 936-37, 956-59.
5. Tage Kaarsted 1974, s. 80.
6. Ordenskapitlet, brev af 16/10 1907 og levnedberetningen fra 1907.
7. Estrid Torkild-Hansen 1961, s. 54.

8. Claus Bjørn 1993, s. 134-35.
9. Ordenskapitlet, levnedberetningen fra 1907.
10. Claus Bjørn 1993, s. 21, 62 og Estrid Torkild-Hansen 1961, s. 48.
11. Anders Nielsen 1910, s. 18.
12. Claus Bjørn 1993, s. 39, 59.
13. Andelsbladet 1907, s. 731 og 1908, s. 794.
14. M. K. Kristensen 1926, s. 497, 502.
15. Andelsbladet 1904, s. 505.
16. Andelsbladet 1906, s. 759.
17. Andelsbladet 1907, s. 434. For selve forløbet se Haase Svendsen 2000.
18. Andelsbladet 1908, s. 443.
19. Andelsbladet 1910, s. 119.
20. Andelsbladet 1910, s. 367.
21. Andelsbladet 1911, s. 172-73.
22. Overordn. Komm I, s. 157.
23. Andelsudvalget, Korrespondancesager, 1911-14, læg O. Rode.
24. Andelsbladet 1908, s. 805-06 og 1909, s. 695-96.
25. Erik Helmer Pedersen 1979, s. 27.
26. Beretning FajL 1914, s. 64.
27. Andelsbladet 1914, s. 397-99.
28. Andelsudvalgets protokol 11/1 1915.
29. Overordn. Komm. III, s. 510.
30. Torben Hansgaard 1976, s. 72, 230.
31. Beretning Fajl 1914, s. 58.
32. Andelsbladet 1915, s. 632.
33. Andelsudvalgets protokol 7/7 1915, indlagt kopi.
34. Andelsudvalgets protokol 7/7 1915 og Beretning DsdL 1915-16, s. 55-56.
35. Beretning DsdL 1915-16, s. 49-57.
36. Beretning DsdL 1915-16, s. 58.
37. Andelsudvalgets protokol 19/8 1915.
38. Beretning DsdL 1915-16, s. 63, 57-63.
39. Overordn. Komm. IV, s. 596.
40. Andelsudvalgets protokol 8/9 1915.
41. Vort landbrug 1915, s. 294.
42. Tage Kaarsted 1974, s. 67.
43. Torben Hansgaard 1976, s. 72.
44. Prisreguleringskommissionens protokol 9/9 1915.
45. Overordn. Komm. IV, s. 608, 614-19 og Prisreguleringskommissionens protokol 17/9 1915.
46. Tage Kaarsted 1973, s. 45.

47. DsdL 1915-16, s. 50.
48. Iflg. Hansgaards håndskrevne noter vedr. den bortkomne protokol – sammenstødet fremgår ikke af kommissionens egen protokol.
49. Andelsbladet 1915, s. 882.
50. Beretning FajL 1915, s. 80.
51. Vort Landbrug 1916, s. 226.
52. Husmandshjemmet 1915, s. 744.
53. Torben Hansgaard 1976, s. 81-86.
54. Torben Hansgaard, 1976. s. 84-85.
55. Beretning DsdL 1915-16, s. 89.
56. Beretning DsdL 1915-16, s. 88, 89.
57. Andelsudvalgets protokol 4/5 1916.
58. Claus Bjørn 1993, s. 75-76.
59. Beretning DsdL 1915-16, s. 70-74.
60. Torben Hansgaard 1976, s. 72.
61. Tage Kaarsted 1974, s. 12, 48.
62. Beretning FajL 1916, s. 121.
63. Husmanden 1916, s. 659-60 og Husmandshjemmet 1916, s. 674.
64. Andelsudvalget. Meddelelser fra udvalget til medlemmerne 1908-1958. Læg: Til forretningsudvalget. Div. Meddelelser 1,3, 1917.
65. Claus Bjørn 1993, s. 120.

Litteratur og kilder

Beretninger

Beretning om De samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalgs Virksomhed, 1914-17.

Beretning om Foreningen af jydske Landboforeningers Delegeretmøder, 1914-17.

Den overordentlige Kommission af 8. August 1914: I-IV. Virksomheden fra 8. august 1914 til 20. januar 1916, V-VI: Virksomheden fra 21. januar 1916 til 30. december 1916.

Tidsskrifter

Andelsbladet, årg. 1906-19.

Husmanden, årg. 1914 -1916.

Husmandshjemmet, årg. 1914-1916.

Vort Landbrug, årg. 1914-1916.

Fremstillinger

Claus Bjørn: *Anders Nielsen Svejstrup Østergaard.* Landbohistorisk Selskab 1993.

- Claus Bjørn (red.): *Dansk Mejeribrug 1882-2000*. Odense 1982.
- A. Axelsen Drejer: *Jydsk Andels-Foderstofforretning 1898-1948*. København 1948.
- Torben Hansgaard: *Landbrugsrådets tilblivelse: Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger om skabelsen af en fællesrepræsentation for dansk landbrug 1880-1919*. København 1976.
- Flemming Just: *Banen fri for fremtiden – eller kampen om andelsloven 1909-17*. Esbjerg 1986.
- Tage Kaarsted: *Ove Rode som indenrigsminister*. Odense 1985.
- Tage Kaarsted: *Konseilspræsident C. Th. Zahles dagbøger 1914-17*. Århus 1974.
- Tage Kaarsted: *Ministermødeprotokol 1916-1918: Kirkeminister Th. Poulsens referater*. Århus 1973.
- Tage Kaarsted: *Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-1918*. Århus 1972.
- M. K. Kristensen: *Plantebruget i Jylland 1872-1922*, i J. K. Haugaard (red.), *Foreningen af Jydske Landboforeninger 1872-1922*. Århus 1926, s.497-512.
- Anders Nielsen: *Andelsbevægelsen: Udarbejdet i Anledning af den internationale Landbrugskongres i Bryssel 1910*. Århus 1910.
- Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33: Studier i de danske landbrugsorganisationers historie*. København 1979.
- Gunnar Lind Haase Svendsen: *Fra Selvorganisering til statsregulering – Smørmærkeforeningens samarbejde med staten 1900-1912*, *Bol og By*, 2000:2, s. 73-95.
- Estrid Torkild-Hansen: *Erindringer om Anders Nielsen og hjemmet på Svejstrup Østergaard, Østjysk Hjemstavn*, 26. årgang, 1961, s. 47-56.

Arkivmateriale

- Andelsudvalget / De samvirkende danske Andelsselskaber (Erhvervsarkivet):
- Federspiel-sagen 1915-1916.
  - Materiale vedr. import af frigivet foderstof 1914-1916.
  - Meddelelser fra udvalget til medlemmerne 1908-1958.
  - Mødereferater fra diverse underudvalg 1898-1938, heraf 1910 4 – 1917 6. (Heri Andelsudvalgets mødeprotokoller).
  - Korrespondancesager 1898-1968, heraf 1911-14.
  - Korrespondancesager 1898-1968, heraf 1915-20.
- Det Rådgivende Udvalg af 15. januar 1921 [Den overordentlige Kommission (Rigsarkivet):
- Mødereferater 1914-1918.
- Foreningen af jyske Landboforeningers arkiv (Erhvervsarkivet):
- 1901-28 kopibøger, Anders Nielsen Svejstrup Østergaard.

1898-1929 diverse sager, Anders Nielsen Svejstrup Østergaard.

1893-1907 div. korrespondance mm, Anders Nielsen Svejstrup Østergaard.

Hansgaard, Torben:

Håndskrevne noter fra Landbrugsrådets protokol.

Ordenskapitlet:

Anders Nielsens Levnedberetning 1907.

Anders Nielsens fortsatte Levnedberetning 1921.

Brev fra Anders Nielsen til Troels Lund, 16/10 1907.

Summary

During World War I the Danish government and the central trade organisations engaged in an extended cooperation to solve the arisen supply crisis. Generally the co-operation ran well, with agriculture as an exception. The liberally minded group of large farm owners opposed the extensive regulatory policies of the Socio-Liberal government, and one year into the war they went to the Minister of the Interior to gain increased influence. This resulted in the establishment of the Agricultural Council of August 30th 1915. For the first time the four largest farmers' associations had agreed on a co-operative council to address the Government and the Parliament with the strength of a united trade. The chairman of the council, Anders Nielsen, had advocated for such an institution for many years, nonetheless he and Thomas Madsen-Mygdal followed such a destructive line that the Council was only allowed to exist for a few months.

Based on a series of primary sources from the farmers' organizations, this article examines why Anders Nielsen acted as he did. His fundamental driving forces: a strong sense of belonging to the agricultural class combined with a strong desire to work for the community and to fulfil the expectations had for three decades made him one of the leading personalities of agriculture. He had led the successful creation of a number of cooperative enterprises, which had improved the farmers' economy and thus of society as a whole. At the beginning of the war this had earned him a position as Denmark's »king of the co-operative movement«. It was the same commitment, which placed him as chairman of the Co-operative Committee, from which he took his seat as President of the Agricultural Council in 1915.

One thing, however, was to be an initiator of new enterprises, another to act as an agricultural representative in negotiations with the legislature. The farmers had previously – in the case of the butter branding – accused him of compliance to the government. As the Co-operative Committee now asked him to take a more critical line towards the government's comprehensive regulatory policy, he rather overdid it. Supported by the ultraliberal Madsen-Mygdal he

sent the Council on a collision course with, on one side, the smallholders, who, already before its establishment, had been sceptical to the Council, and, on the other, with the government, which regarded the self-assured large farm owners as being arrogant.

The young Danish democracy had not yet developed a tradition of cooperation between trade organizations and the popularly elected representatives, and Anders Nielsen's function as chairman of the Agriculture Council thus implied a certain degree of experimentation, both in relation to the principle division of power between the two groups and in relation to his own personal role management. When the experiment failed, it had serious consequences for both Anders Nielsen and the Co-operative Committee, as both were excluded from the subsequent negotiations with the government. However, this was only temporary and later on both Anders Nielsen and a new version of the Agriculture Council returned as negotiating partners in relation to the government.

Forfatter

Merete Bo Thomsen (f. 1956), stud. mag. i historie ved Syddansk Universitet, Kolding siden 2005. Beskæftiget som studentermedhjælper ved projekt VIMU (den dansk-tyske grænseregions historie) 2006-2008. Arbejder i øjeblikket med formidling på Vestermølle, Skanderborg, der blandt andet omfatter en udstilling om Anders Nielsen og andelsbevægelsens historie.